

Søren Harnow Klausen

På sporet af videnssamfundet

Der er udbredt enighed om, at vi lever i – eller i hvert fald står på tærsklen til – videnssamfundet. Men hvad betyder det egentlig? I det følgende vil jeg kaste et kritisk blik på de populære definitioner af videnssamfundet. Mit sigte er dog vel at mærke konstruktivt. Det er ikke just usædvanligt, at et modebegreb viser sig uklart og flertydigt, og alle begreber kan komme til at fremstå som problematiske, hvis de udsættes for tilstrækkeligt analytisk *overkill*. Bruger man den kritiske analyse til at forsikre sig om, at der slet intet nyt er under solen og det hele er varm luft, gør man sig selv en bjørnetjeneste. Når et begreb i den grad vinder indpas, er der som regel noget om snakken, også selv om de, der bruger det, måske ikke selv ved, hvad de taler om. Jeg vil forsøge at gå bagom klicheerne og indkredse nogle forhold, som virkelig kan siges at være karakteristiske for det nuværende eller kommende samfund.

Vidensbegrebets elasticitet

Umiddelbart synes det let nok at sige, hvad der menes med videnssamfundet: Det er et samfund præget af viden – hvor det er viden, der mere end noget andet driver værket, hvor hele samfundslivet er organiseret omkring viden, på samme måde som landbrugs- og industrisamfundet var organiseret omkring landbrug og industri.

Problemet er, at viden er et begreb af en ganske anden type end 'landbrug', 'industri', 'sten', 'atom' (som i 'sten-' og 'atomalderen') og hvad man ellers har brugt til at betegne tidsaldre og samfundsformer. Det er langt mindre konkret. Vi kan identificere sten- og bronzealderen ud fra de overleverede genstande; men man vil ikke i en fjern fremtid på samme måde kunne fastslå, at det 21. århundredes mennesker levede i et videnssamfund – man vil ikke finde rester af viden i hænderne på skeletter. Forskellen er ikke bare, at vidensbegrebet be-

[SLAGMARK 52/2008 · p. 15-26]

tegner noget uhåndgribeligt. Det er også langt mere generelt og fundamentalt. Vidensbegrebet betegner noget, der præger så godt som hele menneskelivet, uafhængigt af de nærmere interesser og omstændigheder. Aristoteles indledte sin *Metafysik* med at konstatere, at "[a]lle mennesker fra naturen af stræber efter viden" (1966, 980a), og selv om han nok overdrev den teoretiske videns betydning for menneskets lykke, havde han grundlæggende ret. 'Videnssamfundet' er på en måde en pleonasme: Et hvilket som helst menneskeligt samfund vil nødvendigvis være et videnssamfund.

Når talen om videnssamfundet kan virke som en ren trivialitet, skyldes det også vidensbegrebets *bredde*. Det bruges om endog meget forskellige ting. Normalt sigter det primært til den form for viden, der kan udtrykkes i sætninger og som angår sagforhold, også kaldet "viden-at" – fx min viden om at København er hovedstaden i Danmark. Siden Platon og Aristoteles har man imidlertid været opmærksom på, at der findes forskellige vidensformer, og i det 20. århundrede satte Michael Polanyi den *tause* viden på dagsordenen (se Polanyi 1966), mens Gilbert Ryle fremhævede viden-*hvordan* (*knowing how*) som mere grundlæggende end viden-at (se Ryle 1949, 25ff.). Denne udvidelse af begrebet har vist sig meget nyttig og har stor relevans for diskussionen af videnssamfundet. Men prisen for at gøre det mere omfattende er, at man kommer til at se viden overalt. Næsten en hvilken som helst færdighed kan beskrives som en viden-hvordan. Stenaldermennesket vidste, hvordan man laver ild, søroveren vidste, hvordan man røver skibe, og min ældste søn ved, hvordan han kan irritere sin lillebror.

Med et udvidet, praktisk orienteret vidensbegreb bliver man således i stand til at beskrive gammelkendte fænomener, så det lyder som om, der var tale om noget nyt og spektakulært. Fx konkluderede *Børsen* ud fra en analyse af såkaldte 'gazellevirksomheder', at viden er det, som sætter fart på gazellerne – men tilføjede, at den altovervejende forklaring på virksomhedernes succes er "godt købmandskab" ("*Børsen* Gazeller", 3. oktober 2005). Såfremt det virkelig er denne form for viden – viden om markedet, konkurrenterne, de egne produkters styrker og svagheder etc. – der er afgørende, virker det tvivlsomt, om man kan tale om en særlig 'vidensøkonomi'. Eller rettere: Det kan man selvfølgelig, men i så fald bliver dette også nærmest en pleonasme. Godt købmandskab var så vidt vides også hemmeligheden bag Oluf Bager, Jens Bang, Buddenbrooks, Mads Skjern og radiofabrikken Bellas succes.

Tempo og kompleksitet?

Denne kritiske betragtning bør ikke få os til at forkaste ideen om videnssamfundet. Men den tyder på, at der i bedste fald kan være tale om, at *bestemte*

former for viden bliver fremherskende – og om, at viden kommer til at spille en *særlig* rolle (det vil sige, at den ikke blot bliver afgørende for samfundsudviklingen, hvilket den altid har været, men at den kommer til at præge samfundsudviklingen på en særlig måde). Lad os se om nogle af de mere seriøse definitioner kan hjælpe os videre. Et populært forslag går ud på, at videnssamfundet er kendetegnet ved, at viden har fået en langt *større* betydning for individuel succes, virksomheders konkurrenceevne og nationernes velfærd end hidtil (se Nyhan 2002, 18; Kolind 2000, 26ff.). Et beslægtet forslag går ud på, at viden er det vigtigste middel til at håndtere den stadigt stigende kompleksitet og forandringshastighed, som angiveligt kendetegner dagens samfund (se Qvortrup 2004, 33ff.).

Tilhængerne af disse definitioner er normalt opmærksomme på, at viden også tidligere har spillet en stor rolle. Lars Kolind indrømmer desuden, at det ikke er ”nyt, at grundlæggende forhold forandrer sig”. Men han tilføjer at det ”nye er, at flere ting ændrer sig samtidig og at ændringen sker med stigende fart” (Kolind 2000, 31). Sådanne udsagn hører man igen og igen. Men i hvor høj grad er der belæg for at udviklingen sker med stigende fart? Er der måske snarere tale om en almenmenneskelig perspektivisk illusion? Noget kunne tyde på, at mennesker har en nærmest iboende tendens til at mene at de lever i orkanens øje – at netop deres tid er en overgangs- og brydningstid, at tingene er blevet mere komplicerede, og at det er vanskeligt at følge med. Hele den efterhånden bedagede modernistiske tradition har i hvert fald givet udtryk for en sådan opfattelse. Tilbage i 1800-tallet skrev H.C. Andersen bekymret ”Skynd dig, kom! om føje år/Heden som en kornmark står” (*Jylland Mellem Tvende Havø*).

På en række områder er der selvfølgelig statistisk belæg for, at udviklingen sker med stigende hastighed. Et berømt eksempel er udviklingen i computerprocessorernes ydeevne og pris. Man skal dog være opmærksom på, at der skal en hel del til, for at man har lov at hævde, at udviklingen *på det seneste* går *særligt* hurtigt. Der må som et minimum være tale om en udvikling i *stigningstakten*. Og selv om udviklingen på visse områder ikke bare er lineær, men eksponentiel, må man spørge, om dette virkelig er noget nyt, eller om det (som det fx synes tilfældet med computerprocessorerne) drejer sig om en mere eller mindre naturlig udvikling, der kan spores langt tilbage.

Her er et par ting at tænke over: Min mormor blev født på Samsø i 1905 og døde i Odense i 2003. Gennem sit lange liv var hun vidne til enorme ændringer i teknologi, levevis og omgangsformer. De mest markante af disse fandt uden tvivl sted i den første halvdel af hendes liv. Efter 1955 blev bilerne ganske vist hurtigere, relativt billigere og ændrede design; det blev lidt lettere at telefonere, og i nogle (andre) befolkningsgrupper ændrede arbejds- og livsfor-

merne sig en hel del. Men de overordnede rammer for det, der nu var blevet et byliv, ændrede sig ikke meget. Udviklingen skete ikke i spring, men var snarere præget af, hvad man kalder 'mikroinventioner' – mindre gradvise forbedringer af eksisterende teknologier og fremgangsmåder (se Mokyr 1990, 13).

Den daglige byge af e-mails og de mange fjernsynskanaler kan let få en til at mene, at vi er ved at drukne i kompleksitet og mangfoldighed. Men tænker man over, hvor mange forskellige købmandsbutikker, mejerier, jernbanelinjer, posthuse, dialekter eller computerstyresystemer der er at vælge imellem, tegner der sig et andet billede. År 1900 gik kun en meget lille del af en ungdomsårgang på gymnasiet. For 25 år siden var det ca. en tredjedel, og dette tal er ikke steget kraftigt siden.

Jeg vil ikke benægte, at vi lever i en tid præget af mange, store og hastige forandringer. Men hvorvidt forandringerne på det allersæneste skulle være blevet *meget* hastigere og meget mere omfattende er det – bortset fra at en vis skepsis synes på sin plads – svært at sige noget generelt om. Og mere specifikke, kvalificerede påstande om en hastigt accelererende udvikling er heller ikke ukontroversielle. Som vi skal se, er dokumentationen for, at viden skulle være blevet meget vigtigere, fx langt fra entydig.

Viden som vare?

Et andet populært forslag går ud på, at viden er blevet eller ved at blive en *vare* – måske den vigtigste vare overhovedet. I vores del af verden går virksomhederne over til at producere og handle med viden snarere end materielle genstande.

Det er der selvfølgelig noget om. Alan Greenspan bemærkede i 1996, at USAs samlede produktion målt i tons ikke var meget større end den havde været hundrede år før, hvorimod dens realværdi var tyve gange større. Alligevel balancerer også dette forslag på randen af det trivielle. For det første er det en gammel historie, at det ikke er selve produkternes fysiske aspekt, der bestemmer deres værdi. Om der blev produceret flere tons bronzeredskaber end stenredskaber pr. person ved overgangen fra stenalder til bronzealder virker tvivlsomt. John Locke påpegede sidst i 1600-tallet, at langt den største del af en fremstillet genstands værdi stammer fra det menneskelige arbejde.

For det andet har viden altid været en eftertragtet vare. I antikken og renesansen *headbuntede* fyrsterne i stor stil videnskabsmænd, teknikere og filosoffer. Og konstruktionsdetaljer og forretningskneb blev som i dag søgt hemmeligholdt af hensyn til potentielle konkurrenter. Den britiske patentlovgivning går tilbage til 1624 (se Mokyr 1990, 247). Hvis man indvender, at handlen med viden langt fra havde samme omfang som i dag, skal man både tage højde for

den generelle vækst – den må være blevet *relativt* meget større – og for, at værdien af viden, og dermed den enkelte handels betydning, formentlig var større, da den var sjældnere og ofte mere revolutionerende.

For det andet udgør vidensbegrebets ejendommeligheder også her et problem. Begrebets bredde gør det svært at skelne handel med viden fra handel med serviceydelser (for så vidt som disse kan forstås som handel med viden-hvordan). Men samtidig adskiller viden sig fra andre goder og serviceydelser på nogle måder, som gør det vanskeligt at underkaste den en økonomisk betragtning (se bl.a. Siesfeld 1998; Boisot 1998):

1) *Uadskillelighed*: Sælger beholder sin viden, efter at hun har solgt den. Den kan ikke overtages fuldstændigt af køberen. (Køberen kan – hvis det fx drejer sig om et patent – overtage *retten* til at *amende* den pågældende viden. Men det er noget andet, og hvis det er det, der sigtes til, er det snarere et bevis på, at det ikke er viden *som sådan*, der driver værket).

2) *Usammenlæggelighed*: Flere enheder af den samme viden giver ikke ekstra værdi (i modsætning til fx et ton kul eller en arbejdstime).

3) *Uforudsigelighed*: Man kan ikke bedømme værdien af en bestemt viden, før man selv har opnået den. Man kan ikke ”inspicere” viden forud for købet af den. (Dette er ikke helt sandt: sælger kan selvfølgelig informere køber om, hvilken *opgave* den pågældende viden vil sætte hende i stand til at løse. Men så længe, hun ikke ved *hvordan*, vil hun i nogen grad blive nødt til at købe den ubeset).

4) *Uvis holdbarhed*: Man kan ikke forudsige, hvornår en given viden vil blive værdiløs, på samme måde som man kan forudsige, hvor længe en maskine holder eller en bestemt mængde råstof vil være brugt op.

5) *Spredning*: Viden spredes lettere end andre goder. Det er vanskeligt at forhindre, at andre end køber kommer i besiddelse af den.

6) *Ufhyttelighed*: Visse former for viden er dog ekstraordinært vanskelige at sprede og dermed også at sælge. De er bundet til deres oprindelige kontekst og besiddere (dette gælder specielt *tavs* viden).

Et træk, som viden til gengæld synes at have tilfælles med traditionelle økonomiske goder, er dens *knaphed*. Men knapheden er – ikke mindst grundet de ovennævnte ejendommeligheder – af en særlig art. Der er ikke tale om en

naturlig knaphed som knapheden på råstoffer. Bortset fra kontekstafhængig, tavs viden lader viden sig reproducere nærmest i det uendelige uden. Viden er således i visse henseender, hvad man kalder en ”ikke-rivaliserende ressource” (Lessig 2001, 21): Lige meget hvor meget man bruger af den, vil der altid være nok til overs til andre. Man kan fx ikke opbruge Einsteins relativitetsteori. Problemet med sådanne ressourcer er, set fra et økonomisk perspektiv, at der ikke er tilstrækkeligt incitament til at producere dem. Ny viden kan imidlertid siges at være en – sågar stærkt – ’rivaliserende’ ressource. Hvis jeg som den første opnår en bestemt viden, vil ingen andre kunne få den i tilsvarende ’frisk’ form. Og det er jo typisk (om end langt fra altid) ny viden, man er ude efter: At eksisterende viden kan reproduceres næsten omkostningsfrit er ikke nok til at dække vores behov for viden. Ny viden er på en måde ekstremt knap: Den findes slet ikke endnu, og man kan ikke engang forudsige præcist, hvor den vil kunne findes eller hvordan.

Man kan dog vende problemstillingen om og sige, at de pågældende ejendommeligheder netop er karakteristiske for *vidensøkonomien* og dermed noget af det, som adskiller denne fra den traditionelle økonomi. Der er også en del ting i den faktiske udvikling som tyder herpå, om end nogle af dem måske i lige så høj grad grunder i tekniske forhold – problemer med at producere og handle med software, musik og designermøbler, og i det hele taget med at beskytte eller tjene på den intellektuelle og kunstneriske ejendomsret (software, musik etc.), samt fremkomsten af nye forretningskoncepter. Med fare for at lyde sofistisk vil jeg dog sige, at det her ikke primært drejer sig om handel med *viden*, men snarere om hvad man i fagfilosofien kalder ’abstrakte genstande’: Ideer, former, strukturer osv. De adskiller sig på forskellig vis fra *konkrete* genstande, bl.a. ved at kunne optræde i mange forskellige konkrete skikkelser (se Klausen 1997, kap. 6). Handel med Beatles’ *Yesterday* eller en smart måde at organisere et lager på adskiller sig fra handel med kul, biler eller slaver, ikke fordi det er *viden*, der handles med, men fordi det netop er abstrakte genstande, som ikke er bundet til tid og rum og derfor kan reproducere nærmest ubegrænset.

Det reflekterende samfund

Et mere sofistikeret forslag, som især er blevet fremsat fra humanistisk hold, går ud på at samfundet er et videnssamfund, for så vidt som det er begyndt at *tematisere* og således *reflektere* over sin egen produktion og anvendelse af viden.

En sådan tese kan umiddelbart give ubehagelige mindelser om Hegels opfattelse af det menneskelige samfund som et stort kollektivt subjekt. Hvad vil det sige, at ’samfundet’ tematiserer og reflekterer? Det er jo ikke noget nyt, at enkelte individer gør sig tanker om viden og hvordan den produceres; på

den anden side er det formentlig stadig de færreste, der har nogen udpræget bevidsthed om det. Hvor udbredt skal en tanke være, før man kan tilskrive den samfundet som helhed? Det kan der næppe gives noget overbevisende svar på, og hele ideen om samfundet som reflekterende virker problematisk eller i bedste fald stærkt metaforisk.

Alligevel er der nok en hel del sandhed i synspunktet. For det første er det en slående kendsgerning, at der tales og skrives meget mere om viden end tidligere. Ord som videnscenter, vidensarbejder, vidensservice, vidensledelse og videndeling har vundet indpas i sproget langt uden for de snævre akademiske cirkler. Også den 'almindelige' dansker *er* begyndt at forholde sig til sig selv og samfundet ved hjælp af vidensbegrebet. Skønt der fx ikke siges noget afgørende nyt eller fremlægges noget epokegørende resultat i *Børsens* undersøgelse af gazellevirksomhederne, så *er* det nyt, at resultatet forklares som noget, der beror på viden. Hvis det overhovedet giver mening at sige, at samfundet kan være præget af en bestemt tænke måde, så må et væsentligt kriterium herpå være, at et større udsnit af dets medlemmer tænker i bestemte begreber (at de fleste har overtaget dem mere eller mindre tankeløst, er underordnet – sådan vil det altid være). Denne betingelse synes faktisk at være opfyldt.

I sig selv kan definitionen dog stadig synes trivial, eftersom det jo ikke er givet, at ordet 'viden' virkelig udtrykker en anvendelse af *begrebet* viden. Meget tyder på, at 'viden' i folkemunde (eller rettere i munden på dem, der er grebet af de aktuelle ideer om videnssamfundet) blot er et andet ord for 'information', idet de traditionelle krav til viden – at den skal være begrundet eller på anden måde kvalificeret, og at den faktisk skal være mentalt repræsenteret hos et subjekt – ignoreres. Det er fx påfaldende, at udtrykket 'informations-samfundet' stadig bruges mere eller mindre synonymt med 'videnssamfundet'. Det vil imidlertid være for groft at sige, at der er tale om et helt andet begreb. Der er snarere tale om en forventelig vaghed og uklarhed i begrebsbrugen. I de fleste tilfælde er 'rigtig' viden i det mindste *noget* af det, der sigtes til.

For det andet er det en kendsgerning, at *eksplicit* og *refleksiv* viden tillægges en større betydning på det seneste. Det kan man bl.a. se af en række udviklinger inden for uddannelses- og erhvervspolitik og pædagogik. Et særligt spektakulært eksempel er udviklingen på Danmarks Designskole, hvor ledelsen i 2003 besluttede at den tavse viden og de håndværksmæssige færdigheder skulle 'italesættes' og omsættes til teoretisk viden. Et andet eksempel er gymnasiereformen, hvor man med indførelsen af Almen Studieforbereelse har lagt op til, at eleverne i højere grad skal reflektere over forskningsmetoder, forskelle og ligheder mellem fagene og selve læreprocessen. En indflydelsesrig strømning inden for læringsteori betoner vigtigheden af *metakognition* for tilegnelsen og anvendelsen af mere elementær viden; en nært beslægtet idé er,

at man i fremtiden ikke vil kunne klare sig uden at være blevet indført i en verden af abstrakte ideer, da man kun derved kan blive i stand til at løse ”dårligt strukturerede opgaver i vidensrige omgivelser” (Bereiter 2002). Refleksiv og abstrakt viden anses af mange for at være et afgørende orienteringsredskab (det ligger formentlig også i Lars Qvortrups idé om, at viden er blevet det vigtigste redskab til kompleksitetshåndtering). Der er modbevægelser – p.t. er man ved at gøre sygeplejerske- og designuddannelserne mindre akademiske og mere håndværksorienterede. Men modbevægelserne er netop reaktioner på en generel – og formentlig ustoppelig – samfundsudvikling.

En selvopfyldende profeti?

Man kan sige, at ’refleksivitetssynspunktet’ i hvert fald rummer den sandhed, at videnssamfundet i ikke ringe grad er en *selvopfyldende profeti*. Når tilstrækkeligt mange indflydelsesrige personer mener, at viden er ved at blive altafgørende, ja så *bliver* viden også altafgørende. Virksomhedsstrategier, uddannelsespolitik og rekruttering af arbejdskraft indrettes efter det. Set på denne måde er videnssamfundet en social *konstruktion*. Men sociale konstruktioner er ikke bare luftkasteller; de kan forårsage meget håndfaste forandringer i den virkelige verden.

Alligevel skal man som altid være forsigtig med ikke at forveksle årsag og virkning. Der er fx en klar sammenhæng mellem uddannelses- og velstandsniveau. Men den viser ikke – som ofte antaget – at tilegnelsen af viden i dag er altafgørende for værdiskabelse. Den viser først og fremmest, at man i velstående samfund efterspørger uddannet arbejdskraft (se Wolf 2001). Og dette er ikke så mærkeligt, eftersom man i velstående samfund typisk har en stor uddannet befolkningsgruppe, som man er tvunget til at rekruttere arbejdskraften fra, hvis man vil have medarbejdere, som besidder de nødvendige grundlæggende – mere eller mindre uddannelsesuafhængige – kvalifikationer. Uddannelse er et afgørende selektionskriterium, men formentlig ofte en indikator, et symptom, snarere end selve den efterspurgte kvalitet.

Man må ligeledes huske på, at et formelt højere uddannelsesniveau ikke er ensbetydende med en større mængde eller kvalitet af viden. I og med at gymnasie- og videregående uddannelser er blevet masseuddannelser, er en formelt længerevarende uddannelse ikke længere nogen garant for, at man er mere vidende. I USA er der fx langt flere som får en gymnasie- eller universitetsuddannelse end i Tyskland. Men man fornærmer næppe nogen ved at påpege, at det gennemsnitlige niveau i den amerikanske *high school* ikke er højere end niveauet i den tyske *Realschule*. Man behøver heller at lyde som en reaktionær nostalgiker for at minde om, at en dansk realeksamen tidligere havde omtrent den samme signalværdi som en studentereksamen har i dag.

Igen er det dog vigtigt ikke at overspille den kritiske pointe. Det er også forkert at betragte uddannelse og vidensproduktion som en ren og skær bivirkning af den materielle udvikling i samfundet. Der er *mere* om snakken om det reflekterende samfund, end at selve snakken skaber sin egen kunstige virkelighed. Det materielle fremskridt bygger jo rigtig nok på viden; og den reflektive og teoretiske erkendelse gør utvivlsomt også en *virkelig* forskel.

En af de tanker, der gemmer sig bag ideen om videnssamfundet, er således, at *højteknologi* er afgørende for samfundsudviklingen, og at den i særlig grad bygger på viden. Igen er det dog på sin plads med nogle forbehold. Forholdet mellem teknologi og videnskab er ikke så simpelt som synspunktet forudsætter. Man har for længst forkastet den såkaldt *lineære* model, ifølge hvilken teknologi simpelt hen er anvendt teoretisk naturvidenskab. Påvirkningerne går i lige så høj grad den anden vej. Undertiden udvikler teknologien sig uafhængigt af den teoretiske naturvidenskab, og selv om den i dag generelt kan karakteriseres som videnskabelig, repræsenterer den sin egen form for videnskabelighed, fx derved at teknologisk forskning sigter mod *problemløsning* og ikke mod at producere beskrivelser af, *hvad der generelt er tilfældet*. Sådan set synes den at markere en udvikling fra viden-at til viden-hvordan, om end det er en avanceret og kompleks form for viden-hvordan, der både bygger på og involverer forskellige former for viden-at. Det er svært at sige, hvilken overordnet betydning man skal tillægge dette. Men man kan i hvert fald notere sig, at videnssamfundet ikke blot er kendetegnet ved, at praksis bliver mere præget af vidensproduktionen, men også ved, at vidensproduktionen bliver mere påvirket af praksis.

En anden grund til forbehold er, at det er svært at drage en grænse mellem et (høj)teknologisk samfund og industrisamfundet. Hvornår bliver et stykke teknologi til højteknologi? Var dieselmotoren ikke allerede højteknologi – og baseret på viden frembragt af *technoscience*? Og en yderligere begrænsning i synspunktet består i, at det langt fra kun er højteknologi, som er drivkraften bag erhvervsudviklingen. Immaterielle serviceydelser – eller produkter – spiller formentlig en lige så stor rolle. Der er på det seneste tjent flere penge på forsikringer og låneomlægninger end på at producere medicin eller vindmøller.

Her er der dog måske også en mulighed for at se en særlig mening i talen om videnssamfundet. Det påpeges ofte med rette, at der kun er evidens for, at *serviceerhvervene* generelt er blevet dominerende i forhold til industriproduktion og landbrug, hvorimod vi ikke har set klare tegn på, at viden og uddannelse i sig selv er kommet til at dominere arbejdsmarkedet (andet end som nævnt ved, at uddannelsen er et selektionskriterium). Men serviceerhverv er en ekstremt heterogen kategori, der omfatter rengøring og renovation, børnepasning, manicure, advokatbistand og rådgivende ingeniørbistand. Der er imidlertid en vis

mening i, at man er begyndt at tale om *vidensservice* som en særlig underkategori, hvis betydning angiveligt er stærkt voksende. Jeg har ganske vist en mistanke om, at den også er for bred og dækker over beskæftigelser, som ikke i streng forstand kan siges at være vidensarbejde. Men der er noget om, at stadig flere har et arbejde, hvor de ikke blot skal være i stand til at løse en opgave. En væsentlig del af deres opgaveløsning består i at tematisere opgaveløsningen og dermed typisk også både andres og deres egen viden. Det gælder fx for mange konsulentopgaver.

Det vidende samfund

Alle forslag til definition af videnssamfundet er problematiske. Det er imidlertid ingen overraskelse, om end det fortjener at blive sagt åbent og eftertrykkeligt. Og de fleste af forslagene har trods alt fat i noget. En ikke uvæsentlig del af det, som begrebet rimeligvis kan siges at betegne, drejer sig om den måde, vi opfatter samfundet og os selv på, snarere end om samfundet og os selv *i sig selv*. Men den måde, vi opfatter samfundet og os selv på, har også indflydelse på samfundet og os selv 'i sig selv'. Begreber og ideer får os til at omforme institutioner, livsformer og vores egen selvopfattelse. Der er derfor ikke bare tale om et kollektivt selvbedrag.

Den nok så velanbragte kritik skal heller ikke få os til at glemme, at viden unægtelig også er noget, der *virker*, og at udviklingen i vores viden og dens anvendelse er med til at forandre samfundet. Vi mangler blot indsigt i *hvilken* viden, der virker, og *hvordan* den virker. På nogle områder tyder meget på, at det er eksplicit og måske reflekteret viden; på andre kan man formode, at det snarere er mere eller mindre tavse færdigheder, som er afgørende.

En ting, som dog synes nogenlunde sikkert, er, at det især er *ny* viden, som gør en forskel. I erkendelses- og videnskabsteorien har man længe været opmærksom på, at viden ikke i sig selv behøver at være videre værdifuld, men at nyhedsaspektet netop er noget af det, der tilfører den værdi. Det er derfor forståeligt, at diskussionerne om videnssamfundet i høj grad drejer sig om *innovation*. Nogle mener ligefrem, at vi skal tale om 'innovationssamfundet' snarere end om videnssamfundet. Men selv om man med denne betegnelse med en vis ret sætter klarere fokus på nyhedsaspektet, er det tvivlsomt, hvor meget man egentlig vinder dermed. Innovationsbegrebet er behæftet med omtrent de samme uklarheder og usikkerheder som vidensbegrebet. Det er ligeledes overordentlig bredt, og brugen af det fører derfor til trivielle bestemmelser. Innovationsøkonomiteoriens fader, Joseph Schumpeter, gjorde således opmærksom på, at innovation også kan bestå i prisdumping eller i at opnå en monopolposition (se Schumpeter 1961, 66). Det er næppe det, man har i tan-

kerne, når man i dag ønsker at skabe grobund for innovation. Men der er ikke noget sagligt økonomisk grundlag for at skelne mellem en smart opfindelse og en smart idé til på anden vis at skaffe sig fordele i forhold til konkurrenterne.

Heller ikke nyheds- eller innovationssporet fører os altså til en klar forståelse af videnssamfundet. Så hvor står vi? Vi har en række populære definitioner, som trods deres utilstrækkeligheder peger i retning af nogle virkelige – men også ret forskellige – samfundsudviklinger. Og vi har fundet ud af, at vi ved meget lidt om de forskellige vidensformers samspil og relative betydning. Det lyder ikke overvældende.

Men så vigtigt er det jo heller ikke at nå til en præcis forståelse af videnssamfundet. Modebegreber har typisk symbol- og signalværdi. Megen af tidens tale om viden er næppe meget andet end et forsøg på at tiltrække sig opmærksomhed og sympati – man reklamerer for sin sag ved at bruge et populært og positivt værdiladet symbol, som ikke har meget med selve sagen at gøre. En gavnlig følge af udviklingen er imidlertid, at man ved at tale så meget om viden henleder opmærksomheden på at både *vidensforskning* og *videnspolitik* er vigtig. Viden vil altid være næsten overalt. Men det betyder meget, om man har den *rigtige* viden på det rigtige sted. Og selv om man ikke kan forudsige opdagelser eller inspicere viden før man anskaffer sig den, kan man træffe mere eller mindre velfunderede beslutninger om, hvor og hvornår man skal satse på refleksiv viden, paratviden, teknologisk viden, viden om processer, billedlig viden eller kropsligt forankrede færdigheder.

Også på den måde er der altså noget om, at videnssamfundet er et samfund der tematiserer sin egen frembringelse og anvendelse af viden. Det sunde, ansvarlige videnssamfund – det vil sige et samfund med ansvarlige meningsdannere og beslutningstagere – er kendetegnet ved, at det ikke blot på neutral, sociologisk-beskrivende vis aflæser de faktiske tendenser. I stedet forsøger det gennem grundige og nuancerede undersøgelser at forbedre sig selv. Det er et virkeligt vidende og videnssøgende samfund, og ikke mindst et samfund som lader sig lede af sin viden. Dagens samfund lever nok ikke helt op til denne beskrivelse, men det er muligt at se, hvordan vi kan komme det en hel del nærmere.

Litteratur

- Aristoteles: (1966) *Metaphysik*, Hamburg.
- Bereiter, Carl: (2002) "Liberal Education in a Knowledge Society", in: Smith, Barry (red.) *Liberal Education in a Knowledge Society*, Chicago, 11-33.
- Boisot, Max H.: (1998) *Knowledge Assets. Securing Competitive Advantage in the Information Economy*, Oxford.
- Klausen, Søren Harnow: (1997) *Metafysik*, København.
- Kolind, Lars: (2000) *Vidensamfundet. Dagsorden for Danmark i det 21. århundrede*, København.
- Lessig, Lawrence: (2001) *The Future of Ideas*, New York.
- Mokyr, Joel: (1990) *The Lever of Riches. Technological Creativity and Economical Progress*, Oxford.
- Neef, Dale, Siesfeld, G.A. & Cefola, J. (red.): (1998) *The Economic Impact of Knowledge*, Boston: Butterworth-Heinemann.
- Nyhan, Barry (ed.): (2002) *Taking Steps Towards the Knowledge Society. Reflections on the Process of Knowledge Development*, Luxembourg.
- Polanyi, Michael: (1966) *The Tacit Dimension*. Gloucester, Mass.
- Qvortrup, Lars: (2004) *Det vidende samfund – mysteriet om viden, læring og dannelse*, København.
- Ryle, Gilbert: (1949) *The Concept of Mind*, London.
- Schumpeter, Joseph A.: (1961) *The Theory of Economic Development*, (overs. R. Opie), New York.
- Siesfeld, G. Anthony: (1998) "Introduction to Part III", in: Neef et al. (red.) 1998, 191-202
- Wolf, Alison: (2001) *Does Education Matter? Myths About Education and Economic Growth*, London.